

Jämtlands kristnande

Redaktör: Stefan Brink

The Christianization of the province of Jämtland

With summaries in English

Frösöstenen, Jämtland. (Foto Jämtlands läns museum.)

middle of the 11th century. The inscription on the Frösö stone has been compared to that of the famous Jelling stone, on which Harald Bluetooth claims that he has christianised the Danes. The comparison gives a good idea of Östman's status. The bridge mentioned in his inscription was certainly not a causeway through a marshy area (as many of the bridges mentioned in runic texts are), but a real bridge over the 300-metre-long and 5-metre-deep strait between the island of Frösön and the mainland, a really impressive construction that stresses Östman's importance. Examples are given of other similar constructions in Viking Age and early medieval Scandinavia. The location of the stone at the entrance to the island of Frösön, probably the prehistoric centre of the region, had a great symbolic value.

Many rich Viking Age graves have been excavated in the Storsjö area. The most interesting cemetery is that of Rösta in Ås parish, where the two best-furnished graves can be seen as illustrating the conversion process. Grave IV (10th century) is an inhumation grave oriented in the N.-S. direction for a man, his horse, his dog and rich equipment. Grave III (11th century) is an inhumation grave oriented N.W. to S.E. with no animals but rich equipment. Close to grave III, there was a separate horse grave. The orientations and the differences regarding the animals are crucial. A comparison with continental materials shows that status objects were accepted in early Christian graves, but never animals.

The wall-hangings of Överhogdal, immediately south of the Jämtland border, have recently been dated to the Viking Age by the radiocarbon method. Their iconography has been much discussed, but most scholars agree that there are clear Christian traits. The textiles may have been woven in Norway but nevertheless they illuminate the early Christian impact on the Härjedalen-Jämtland-Tröndelag area and probably also mirror the fact that there were women (weavers) among the early converts.

The question of cult continuity is discussed with regard to the excavated sacrificial site under the chancel of Frösö church, which contained a great many of animal bones—more wild animals than domestic—and the place-name evidence.

The conclusion can be drawn from the ornamentation of the Frösö stone and from the grave goods in the Rösta graves that Jämtland was most probably christianised from the Mälaren area. This agrees well with the fact that throughout the Middle Ages Jämtland belonged ecclesiastically to the archdiocese of Uppsala, although it was politically subject to the Norwegian king.

Henrik Williams

Runjämtskan på Frösöstenen och Östmans bro

Den vikingatida runstenen vid Österbron på Frösön¹ är unik i flera avseenden. Den är Jämtlands enda kända runsten och Sveriges nordligaste. Dess inskrift överglänser de flesta i vårt land och dess historiska tyngd kan bara mätas med Jellinginskriftens, där det meddelas att kung Harald gjorde danerna kristna.

Det förtjänar också att påpekas att Frösöstenens inskrift är osedvanligt innehållsrik, även oräknat det faktum att den som enda svenska inskrift ger en direkt missionshistorisk uppgift. För det första är den ovanligt lång, ursprungligen knappt 120 runor; bara någon procent av alla runsvenska steninskrifter är längre. För det andra är Jämtland ett av de få landskap i det nutida Sverige som nämns i inskrifterna; bara Skåne och Gotland förekommer annars. För det tredje bär Frösöstenen ingen vanlig minnesinskrift; den är således inte uttryckligen rest efter någon (inte ens efter stenresaren själv), vilket är ytterst ovanligt.² För det fjärde är Frösöstenen en s.k. brosten, alltså ett monument bestående av minst två delar: dels runstenen själv, dels en "runstensbro", det vill säga en vägbank eller fribro över vatten. Man har på goda grunder menat att dessa broar byggdes med tanke på den egna själens välfärd i det hinsides.³ För det femte är det såvitt jag vet unikt att både brobeställaren, Östman, och själva brobyggaren, Åsbjörn, nämns. För det sjätte avslutas inskriften med en ristarsignatur, något ganska vanligt (åtminstone i mälardalens landskapen), men det handlar här om ett samarbete mellan två

¹ Se bild s. 6.

² PALM 1992 tabell 4 s. 49. Inskrifter som är kommemorerande utan att utgöra minnesinskrifter efter person tycks vara vanligare i Norge än Sverige, se anförd tabell och a.a. s. 46 med not 5, vilket kan vara av betydelse för frågan om Frösöstenens jämförelse-material. Se vidare min diskussion nedan.

³ Se senast GRÄSLUND 1988–89 och PETERSON 1991.

namngivna ristare, Tryn och Sten, vilket är ganska sällsynt.⁴ Slutligen kan påpekas att Östmans fars namn, *Gudfast*, anges, vilket inte är så vanligt.

Frösöstenens betydelse till trots har den egentligen aldrig publicerats vetenskapligt. Detta är egentligen inte platsen att företa en sådan utgivning, men jag vill gärna presentera en ny läsning av inskriften, grundad på självsyn och tidigare dokumentation, och en "normalisering" av runtexten till den tidens förmodade uttal samt en modern svensk översättning (text inom hakparenteser supplerad från äldre teckningar⁵):

austmop[r]kupfastarsun · litrai[s]...[n]pinoaukiruabrupisaukh[on
 5 10 15 20 25 30 35 40 45 50
 li]tkristnoeotalont osbiurnkirpibru triunraista uktsainrunorþisar⁶
 55 60 65 70 75 80 85 90 95 100 105 110

*Austmaðr Guðfastar sun lēt ræisa stæin þenna auk gærva brō þessa, auk hann lēt kristna lamtaland. Ásbjörn gærði brō. Triönn ræist auk Stæinn rúnar þessar.*⁷

⁴ Det påstående som mer eller mindre på allvar framförs i vissa kretsar, att detta parti i inskriften skulle tolkas som "Tryn ristade. Akta dessa stenrunor", kan med kraft avvisas på grund av att ordet *akta* är ett lån från medellågtyskan som inkom i nordiska språk först ett par hundra år efter att Frösöstenen ristades. Omkastning av runor som i *tsain* för *(st)ain* förekommer inte helt sällan, se LAGMAN 1989 s. 33.

⁵ ÅHLÉN 1988 s. 7 och pärmens baksida.

⁶ Undersökningen av inskriften den 8/6 1994 gav följande resultat: *o*, *n* och *a* (utom *r*. 13, 66, 92, 96 och 101) ensid. bst. *R*. 8 bevarad hst; stenytan på bägge sidor oskadad, inga spår av bst på nedre delen av runan: absolut ej *æ* som Ole Worm anger (märk att han "rättar" *stain*), däremot möjl. fragm. bst till höger, ansatt i toppen av hst, jfr liktydiga spår på teckn. 1685: sannol. *r*; jfr att Elias Wessén i *FESTIN* 1944 s. 17 läser *r* utan kommentar. *R*. 26 4/5 av hst:s nedre del bevarad: säkerl. *i*. *R*. 27, möjl. nedre del av hst på täml. stort avst. fr. *r*. 26: nedre, högra delen av *s*? *R*. 28, möjl. spår av hst:s botten. *R*. 29, nedre 1/3 av hst. *R*. 30 *þ*, nedre halvan återstår. *R*. 31, drygt nedre halvan, trol. *i*. *R*. 51, nedre delen av hst och trol. spår av undre bst av ett *o*. *R*. 55 *t*, inga spår av bst till vänster p.g.a. skada. *R*. 63 *e*, stingn. sannolik, bred men grund fördjupn. *R*. 65 *t*, höger bst borta p.g.a. skada. *R*. 67 *l*, ansl. ej till undre ramlinjen. *R*. 71 *ø*, nedre 1/3 borta; möjl. rester av undre bst. *R*. 86 *t*, runan nära djurets öga; lågt ansatt bst till höger, möjl. spår av vänster bst, särskilt yttersta spetsen. *R*. 94 *s*, högra sidan återstår och övre halvan av vänster sida. *R*. 99 *t*, bara själva ansättningen av höger bst återstår. *R*. 100 *s*, läsn. säker.

⁷ Streck över vokal betyder längd; *ø* uttalas som en vokal mellan *ä* och *ö*, *ð* som *th* i eng. *the*, *þ* som *th* i *thin*.

Östman Gudfasts son lät resa denna sten och göra denna bro, och han lät kristna Jämtland. Åsbjörn gjorde bron. Tryn och Sten ristade dessa runor.

Inskriftens huvudbudskap har alltid ansetts vara att 'Östman lät kristna Jämtland'. En rad problem inställer sig genast, trots detta enkla meddelandes skenbart entydiga innehåll. För att ta ett ord i sänder:

1. Vem var Östman? Vilken ställning hade han? Vem, om någon, representerade han? Var han svensk, norsk eller jämte?

2. Att låta göra något är inte nödvändigtvis samma sak som att själv göra det. Är alltså "lät kristna" annorlunda än "kristnade". På Jellingstenen förkunnar kung Harald att han har "gjort danerna kristna"; är det samma sak som att låta kristna? Frågan är i hög grad relevant därför att den omfattar två problemkomplex. För det första frågar man sig hur mycket Östman var direkt inblandad i själva missionsarbetet; han kan ha varit en ren missionär, en kristet intresserad maktbävare eller en lagman som rent exekutivt tog sig, eller fick uppgiften, att proklamera det legala beslutet.

3. För det andra: vad innebär det att kristna? Detta är egentligen frågan för hela vårt forskningsprojekt och inte möjligt att utreda i detalj i detta sammanhang. Kortfattat handlar det om dels grad, dels slag av kristnande. Var Jämtland kristet i så måtto att eventuell kungamakt eller tingsförsamling deklarerade att området rent judiciellt betraktades som kristet? Detta skulle då egentligen inte förutsätta att det behövde finnas en enda kristen jämte. Motpolen utgörs av möjligheten att landskapet till fullo kristnats med allt vad det innebär av kyrkobyggnation, organisation och förändringar i folks trosföreställningar.

4. Vad avsågs med Jämtland? Här menar jag inte i första hand frågan om landskapets rent geografiska omfattning vid denna tid, utan snarast den till synes dumma frågan: vad betyder "Jämtland"? Själva landet kan ju inte kristnas, man bör märka att Harald på sin runsten talar om 'daner' inte om 'Danmark'. Det måste alltså röra sig om människorna i Jämtland, men då uppstår fråga exakt vilka jämtar det

handlar om, vilket är en del fråga i komplexet hur kristet något måste vara för att kallas kristnat. Räcker det att makthavarna i Jämtland var kristnade för att Östmans påstående skall vara riktigt, räcker det med ett tingsbeslut?

Dessa fyra frågor är inte bara ägnade att illustrera forskarnas förmåga att komplicera till och med den till synes allra enklaste utsaga. Istället vill jag framhålla att verkligheten bakom en historisk källa aldrig är så enkel som källan verkar påskina, särskilt inte när denna källa som i Frösöinskriftens fall sammanfattar en av de mest komplicerade och minst kända processer som finns – övergången från en religion till en annan.

Rent historiskt har frågan om kristningsförloppet ansetts kunna beskrivas som antingen initierat uppifrån eller infört bland "folket" självt. I Jellinginskriftens fall är det helt tydligt att i alla fall Harald själv ansåg sig ha infört den nya tron bland sina undersåtar. Harald är en historiskt belagd dansk kung med känt dödsår under 900-talets slut. Frösöstenens Östman är f.ö. okänd – det finns i alla fall ingen anledning att tro att han skulle ha varit en svensk (eller för den delen norsk) kung –, och inskriften kan faktiskt inte dateras annat än ytterst grovt till tiohundratalet. Östman kan ha varit hövding, kanske småkung, över hela eller delar av Jämtland och på liknande sätt som Harald infört kristendomen i sitt område. Östman kan också ha varit lagman på Jamtamot, varvid saken kommer i ett annat läge (även om vi inte får utesluta att hövding och lagman kan vara en och samma figur).⁸

Från Island känner vi ett annat sätt att införa kristendomen. Där tas beslutet i landets belutande församling på alltinget. Efter diverse konflikter läggs avgörandet i lagmannens händer som fäller utslaget till förmån för den nya tron, men som också inför vissa övergångsbestämmelser.

Ändå tror jag inte att man kan tänka sig exakt detsamma scenario för Jämtlands vidkommande. Här fanns inte den speciella, 400-åriga maktsituation som rådde på Island, vilket saknade kung. Oavsett vad

⁸ Jag vill gärna ansluta mig till PER VIKSTRANDS resonemang i denna volym om Östmans roll, även om jag vill gå mindre långt i jämförelsen med Olav Tryggvassons roll i Norges kristnande.

Östman hade för ställning – storhövding, lagman eller bægge – kan området inte ha förblivit opåverkat av svenska och norska maktintressen. Sannolikt infördes kristendomen antingen på befallning eller efter påverkan från svenskt och/eller norskt håll. Det är också fullt tänkbart att jämtarna själva övergick till den nya tron som ett skydd mot "korståg" från söder eller väster; på så sätt handlade antagligen danskarna för att vrida trosvapnet ur händerna på frankerrikets makthungriga härskare. Dessa två, egentligen tre möjligheter får dock långtgående implikationer för vilken ställning Jämtland hade under vikingatid och tidig medeltid. Vi vet att landskapet rent politiskt och territoriellt tillhörde Norge under medeltiden, men att det kyrkligt låg under Uppsala ärkestift. I förstone tycks detta vara ett starkt indicium för att kristendomen snarast emanerar från svenskt mer än norskt område.

Det är på denna punkt som ett studium av Frösöstenen har sin viktigaste uppgift att fylla. Vittnar inskriftens runskick, ornamentik, personnamn och språkbruk om att det är utfört i antingen runnorsk eller runsvensk tradition, så är detta ett viktigt indicium på från vilket håll man har hämtat den nya tron.

En undersökning av Frösöstenen är av särskild vikt mot bakgrund av uttalanden som "Runstenen på Frösön med engelsk dekor och med språket, enligt Adolf Noreen, på norska, dateras till 1050 och där slås fast att Jämtland redan är kristnat."⁹

Det är synnerligen intressant att gå till Noreens egen framställning, där han skriver: "[Jag] öfvergår [...] nu till att redogöra för detta ljud [= nasalerat *a*] i en af de viktigaste fornnorska inskrifterna, ty såsom fornnorsk måste man väl betrakta [...] Frösöstenen [...] i Jämtland".¹⁰ Noreens formulering framstår närmast som tvekande, och han motiverar heller inte på minsta sätt varför Frösöstenen skulle vara fornnorsk. Sannolikt beror det uteslutande på stenens placering på medeltida norskt område. Man kan alltså inte använda Noreens uttalande som stöd för att språket i Frösöinskriften skulle vara norska, och det är heller inte direkt vad Noreen påstår eftersom han uttalar sig om inskriften och monumentet men inte om själva språket

⁹ EKERWALD 1991 s. 9.

¹⁰ NOREEN 1886 s. 31.

i inskriften. Det ovan anförda citatet, "och med språket, enligt Adolf Noreen, på norska", är därför missledande och saknar täckning. Det är betecknande att det norska runverket inte behandlar Frösöstenen då man anser att: "Den må betraktes som et helt igjennem svensk minnesmerke [...]".¹¹

Vad gäller inskriftens datering nöjer sig Noreen med att referera till en uppgift av Hans Hildebrand.¹² Vid det anförda stället hos Hildebrand refereras dock till en tidigare framställning av samme författare.¹³ I detta tidigare arbete framlägger Hildebrand en teori om dateringen av vikingatidens runstenar baserad på ornamentiken och på hur den s.k. åsrunan, *o*, används i inskrifterna.¹⁴ Denna dateringsmetod har dock visat sig ohållbar.¹⁵ Det finns också anledning att ompröva äldre uppfattningar om ornamentikens datering. Frösöstenen tillhör gruppen runstenar med en typ av ornamentik som Anne-Sofie Gräslund kallar *Pr 3* och vill tidfästa till perioden "från mitten av 1000-talet och ca en generation framåt".¹⁶ Av Gräslunds framställning framgår att historiska argument står i viss motsättning till en så pass sen datering.¹⁷ Dessa argument har dock nyligen kommit i nytt ljus.¹⁸ Det är därför nu fullt möjligt att på runologiska, ornamentala och historiska grunder räkna med en datering av Frösöstenen till så sent som 1080-talet.

Ornamentalt ligger Frösöstenen helt klart inom runsvenskt område, vilket inte är ägnat att förvåna då vi känner nästan 2 500 svenska runstenar från vikingatiden men bara ett sextiotal norska. En jämförelse mellan typiska representanter för de båda ländernas runstenstraditioner visar utan tvivel vilken av dem Frösöstenen ligger närmast. Den norska Granstenen (se bild 1) är den enda jag

¹¹ NlYR 5 s. 220 not 1.

¹² NOREEN 1886 s. 31.

¹³ HILDEBRAND 1917 s. 45.

¹⁴ HILDEBRAND 1878, 1879.

¹⁵ WILLIAMS 1990 s. 129 ff., 147.

¹⁶ GRÄSLUND 1992 s. 198.

¹⁷ GRÄSLUND 1992 s. 197 f.

¹⁸ LÜCKE ms s. 10. BERNÖ LÜCKE tidfäster de s.k. knutstenarna – dessa har ansetts med stor säkerhet kunna dateras till förra hälften av 1000-talet – till efter 1075, kanske mitten av 1080-talet. Frösöstenen bör tidsmässigt ligga nära den datering som gäller för knutstenarna, men "nära" kan i princip innebära ett par årtionden tidigare (eller senare).

Bild 1. Runstenen vid Grans kyrka, Norge. (Foto J. E. Knirk 1990. © Universitetets Oldsaksamling, Oslo)

lyckats hitta med något som ens påminner om en inskriftsslinga.¹⁹ Norska runstenar från vikingatiden bär företrädesvis sin inskrift i rader på stenens sida; man kan ta den i sammanhanget intressanta Kulistenen som exempel.²⁰ Det bör hållas i minnet att den vikingatida runstenstraditionen i Trøndelagen är mycket svag, få inskrifter är

¹⁹ Nr 63 i NlYR 1 s. 177 ff.

²⁰ Se bild i JØRN SANDNES artikel; nr 449 i NlYR 4 s. 280 ff. Stenen har Tore och Hallvard rest efter Ulvljut när "kristendom hade varit tolv vintrar i Norge" (jfr not 1).

kända och ingen egentlig runsten.²¹ Svensk runstensornamentik går ofta i samma stil som Frösöstenens, i detta fall är det som nämnts ovan fråga om *Pr* 3.²² Det räcker med att ge ett typiskt exempel, runstenen vid Funbo kyrka (se bild 2).²³ Man bör dock notera att Frösöstenens rundjur inte har någon exakt parallell i det runsvenska materialet; det är fråga om en individuell variation på ett välkänt mönster, ingen slavisk efterapning.

Korset på Frösöstenen tillhör en typ (A-1) som Claiborne Thompson återfinner på drygt 3 % av runstenarna i Uppland.²⁴

Tittar man på de runor som Tryn och Sten använder sig av, är de inte i något avseende avvikande (möjligen används ovanligt många kortkvistrunor). Runologiskt är det däremot anmärkningsvärt att det fortfarande fanns två *r*-ljud i ristarnas språk; s.k. palatalt *r*, ursprungligen ett tonande *s*, dyker upp i orden *Guðfastar*, *rūnar* och *þessar*. Detta är ett drag som pekar bort från norsk runtradition. På norskt område övergår nämligen palatalt *r* till vanligt *r* redan mycket tidigt under vikingatiden, dvs. 800-talet. Bara i en inskrift, från ön Isle of Man, har vi ett enstaka belegg från mitten eller slutet av 900-talet.²⁵

Intressant är också att studera inskriftens personnamn. Två av dem är vanliga under vikingatiden i Norden, nämligen *Åsbjörn* och *Sten*. De övriga namnen är av större intresse och har tidigare behandlats av Elias Wessén och Nils Ahnlund.²⁶ Östmans eget namn är en fingervisning till hans ursprung. Det har redan av de tidigare anförda forskarna påpekats att namnet *Austmaðr* på Island används om en norrman eller svensk; i Norge används det om en svensk, troligen även en jämte. På nutida svenskt område känner vi namnet från Hälsingland (år 1324). Från senmedeltiden dyker namnet möjligen upp två gånger, först som binamn i Kila sn i Västmanland: *Nils Ösman* (1470), och sedan som huvudnamn i Löfsta sn i Uppland: *Øsman i Sunda* (1480).²⁷

²¹ NIYR 5 s. 1–123.

²² Jfr GRÄSLUND 1992 s. 183 f.

²³ U 987 i SRI 9:2 plansch 35.

²⁴ THOMPSON 1975 s. 30 f.

²⁵ NIYR 2 s. 175, JOHNSEN 1968 s. 39.

²⁶ ELIAS WESSÉN i FESTIN 1944 s. 17 f., AHN Lund 1947.

²⁷ SMPs

Bild 2. Runstenen vid Funbo kyrka, Uppland. (Foto ATA.)

Namnet *Östman* betecknar således med all sannolikhet en person från nutida svenskt område, men det är att märka att han har namngivits västerifrån. Vad som är svårt att avgöra är om *Östman* fått namnet i kontrast till norrman, dvs. han är icke-norsk, eller som kontrast till övriga jämtar, dvs. han är icke-jämtsk. I förra fallet kan han vara av jämtsk härkomst, i det senare fallet skulle namnet tyda på härkomst utanför Jämtland. Intresset fokuseras här runt frågan: var Jämtland ett norskt, svenskt eller ett förhållandevis opåverkat och självständigt jämtskt område?

Namnet *Gudfast* är icke-norskt, ehuru inte icke-tröndskt. Det utsluter inte svensk härkomst, men troligen norsk, förutom då Tröndelagen.

Inskriftens intressantaste namn är onekligen *Tryn*. Här har vi ett indicium på att vi rör oss inom ett geografiskt område som inte bara utgör en del av en större helhet. Ahnlund fastslog att *Trjónn* annars bara är känt en enda gång och det just från Jämtland.²⁸ Lena Peterson har påpekat att vår nusvenska form *Tryn* kommer av ett samnordiskt **eu*, som i svenskan redan förlitterärt har utvecklats till *y* efter konsonant + *r*.²⁹ Man kan jämföra vårt *bryta* och *krypa* med den moderna isländskans *brjóta* och *krjúpa*. Någon gång i det förflutna utvecklades alltså ett gemensamt nordiskt **Treunar* till *Trjónn* på västnordiskt område, det vill säga bl. a. i Norge, medan den östnordiska, svenska formen blev *Tryn*.³⁰

Vad ingen tidigare har utrett är hur tidigt ljudövergången ägt rum. För svensk del visar det sig vid en genomgång av det lilla material som står till buds att bara en handfull ord i runsvenska steninskrifter uppvisar belägg på den ursprungliga ljudförbindelsen konsonant + *r* + *eu*. Beläggen ger vid första anblicken intrycket av en godtycklig fördelning mellan former med *iū* och med *y*:

Sö 166	kriutkarþr <i>Griūtgarðr</i> ³¹
Vg 67	briuti <i>briūti</i> ³²
U 344	þru <i>þrȳ</i> ³³
U 818	[k]rutum <i>Grȳtum</i> ³⁴
Frösöstenen	triun <i>Triūn</i>

Vid ett närmare beskådande framträder dock ett visst mönster. De två uppländska beläggen uppvisar en tydlig övergång till *y*-vokalism. Det sörmländska belägget tycks visa att övergången inte ägt

²⁸ AHLUND 1947 s. 2.

²⁹ PETERSON 1985.

³⁰ Jfr WESSÉN 1968 § 11.

³¹ ISRI 3 s. 127 ff.

³² ISRI 5 s. 108 ff.

³³ ISRI 7 s. 79 ff.

³⁴ ISRI 8 s. 432 ff.

rum söder om Mälaren, men ett studium av denna inskrift ger ett överraskande resultat. Här uppträder också namnet på brodern, *Einriði*, ett liksom *Grjótgarðr* exklusivt västnordiskt namn. Bröderna bär av någon orsak norska eller isländska namn, och vokalismen i *Grjótgarðr* är därmed västnordisk, inte runsvensk. På liknande sätt förklaras även det västgötska belägget; detta landskap uppvisar nämligen ofta västnordiska språkformer. Sålunda svävar vi i ovisshet om hur utvecklingen av den aktuella ljudförbindelsen har gått till söder om Uppland.

I Uppland har vi alltså två fall av ljudförbindelsen ifråga, i bägge av dem har uppenbarligen utvecklingen till *y* ägt rum. Intressant nog är den ena inskriften, U 344, på säkra grunder tillskriven den kände, betydande och produktiva ristaren Åsmund Kåresson.³⁵ Åsmund har påståtts utöva väsentligt inflytande på vissa viktiga norrländska runristningar, däribland Frösöstenen.³⁶ Jag anser att det knappast kan vara fråga om någon personlig kontakt, i språkligt avseende kan i alla fall en eventuell påverkan inte ha varit fullständig. Förutom den olikartade utvecklingen av ljudförbindelsen konsonant + *r* + *eu*, skiljer sig även Åsmunds användning av så kallat nasalt *a* från Tryns och Stens; de senare använder runan för nasalt *a* för att beteckna ett obetonat sådant ljud i *-land*, vilket Åsmund med stor sannolikhet inte skulle ha gjort.³⁷ Konstaterandet, att vissa mindre olikheter finns mellan språket i de uppländska runtexterna och i inskriften på Frösöstenen, får inte övertolkas. På ett övergripande plan är likheterna större än olikheterna och det är i runstensmaterialet norr om Mälaren som Frösöstenen har sitt närmaste jämförelsematerial, bl. a. i sin behandling av nasalt *a* efter *m*.³⁸ Det totala intryck man får av Frösöstenen ur språklig, runologisk och ornamental synpunkt kan sammanfattas med att den är en typisk representant för svenskt runstensskick. Det jämtländska monumentet har dock en individuell accent, som tyder på viss självständighet och individuell utveckling.

Man kan med ovanstående utredning ovan i minnet konstatera att den ene av Frösöstenens ristare bär ett namn som inte bara är exklu-

³⁵ THOMPSON 1975 s. 120

³⁶ VON FRIESEN 1928 s. 64.

³⁷ WILLIAMS 1990 s. 62 f.

³⁸ WILLIAMS 1990 s. 175 ff.

sivt jämtskt, utan också uppvisar en vokalism som skiljer sig från den väntade inom centrala delar av det runsvenska området. Den sannolika slutsatsen är, enligt min mening, att Frösöstenen är ristad i en runsvensk tradition och efter centralsvenska förebilder men att åtminstone en av ristarna är en lokal förmåga, vilket resulterat i en rad regionala särdrag. Denna slutsats har antagligen konsekvenser för vad man vet om runstensristandet i Jämtland. Tryn nämns först och kan därför knappast bara ha varit en lärjunge. Det är av intresse att notera att den ovan nämnde runmästaren Åsmund Kåresson vid sju tillfällen signerar en inskrift tillsammans med en annan ristare. Vid fem av dessa är Åsmunds bidrag dominerande och där uppträder han också som förstanamn. I de två återstående fallen är den andre ristarens insats mer betydande, och denne, Sven, står då som förstanamn.³⁹

Frösöinskriftens jämförelsevis höga kvalitet ger anledning att förmoda att åtminstone Tryn utfört även andra runmonument. Det förefaller mig också antagligt att han knappast kan ha varit den enda runristare som funnits i Jämtland vid denna tid. Det finns därför skäl för dagens jämtar att hålla ögonen öppna för ytterligare, idag okända vikingatida runstenar i landskapet.

Sammanfattningsvis kan jag konstatera att Frösöstenens runinskrift indicerar att Jämtland under sen vikingatid ligger språkligt nära runsvenska områden och att runtraditionen är svensk, inte norsk. Samtidigt är det uppenbart att Frösöstenen inte har utförts av en inlånad runristare, utan av en jämte, som talade en i flera avseenden konservativ runjämtska och som var väl förfaren i runstensristandets svåra konst.

Jag vill avslutningsvis något dryfta en fråga som ligger utanför den språkliga runforskningens domäner, nämligen Frösömonumentets placering. Idag står runstenen totalt okänsligt uppställd framför landstingsbyggnaden på Frösön; dess tidigaste kända placering ligger inte långt från denna plats, nämligen 6 meter från strandkanten vid färjesundet. Stenen stod alltså vid Östersundet och det finns inga indicier på att den har flyttats dit från annan plats, även om detta

³⁹ THOMPSON 1975 s. 115.

naturligtvis är fullt möjligt. Av de sammanlagt fem påståenden som görs i Frösöstenens inskrift, är två relaterade till brobyggande: "Östman Gudfasts son lät [...] göra denna bro" och "Åsbjörn gjorde bron".

Jag har inledningsvis påpekat att Frösöstenen är en av de sällsynta runstenar som inte uttryckligen är rest efter någon person. Detta är så ovanligt att jag gärna vill tänka mig möjligheten av att den av oss kända stenen på Frösön ursprungligen utgjorde ena delen av ett parmonument. På den tänkta andra stenen fanns då förmodligen en mer konventionell inskrift. Detta förslag är självklart bara hypotetiskt, och jag vill tillägga att även om Frösöstenen är en isolerad företeelse finns det en möjlig förklaring till varför Östman lät resa monumentet. Även om det inte sägs uttryckligen, bör den primära anledningen till att Frösöstenen tillkommit vara omsorgen om Östmans själ. Stenen måste sättas i samband med andra "brostenar", där formuleringen "gjorde bro för X:s själ" inte är ovanlig. Frågan kvarstår ändå: var låg Östmans bro?

Den naturligaste placeringen för en bro är självklart över Östersundet. Orsaken till att detta alternativ inte alldeles lätt kan accepteras är att en broanläggning över det öppna vattnet skulle vara av formidabel karaktär. Jag har själv svårt att acceptera att en vikingatida bro kunde ha slagits över ett par hundra meter brett vatten med avsevärt djup. Det finns dock flera skäl som talar för att Östmans bro verkligen legat där stenen först är känd. För det första är det självklart den absolut mest behövliga platsen för en bro i trakten. Att torrskodd kunna ta sig till Frösön måste ha varit en stor fördel för alla inbyggare på och besökare till den viktiga ön. För det andra finns det 1700-talsuppgifter om spår av en broanläggning här.⁴⁰ För det tredje var en bro över sundet åtminstone *längdmässigt* ingen omöjlighet under vikingatiden. Man kan jämföra med den väldiga broanläggningen över Ravning Enge nära Jelling i Danmark, troligen uppförd på Kung Haralds befallning ungefär år 971. Denna bro var 700 meter lång och 5 meter bred.⁴¹ Som Else Roesdahl tidigare har påpekat är parallellen mellan Ravningbron och Östersundsbron slå-

⁴⁰ LINDSTRÖM 1958 s. 76 ff.

⁴¹ ROESDAHL 1990 s. 23.

ende; båda har beställts av en man som är ansvarig för kristnandet av ett område.⁴²

Ravningbron och andra liknande byggnadsverk i Danmark är dock uppförda med ett bestämt syfte, det militära: kommunikationen skulle tjäna maktutövningens intressen. Det skulle måhända gå att föra in detta tema i diskussionen kring motivet för Östmans bro, men det får vänta till ett annat sammanhang.

Som jag nu ser det är det i första hand Östersundets ganska betydande djup, ca 6 meter,⁴³ som utgör ett möjligt hinder för antagandet att det är där som Östman lät bygga sin bro. Ravningbron är byggd över en sankmark; varken vattendjup eller väderförhållanden såsom isläggning, strömdrag eller hårda vindar komplicerade därför bygget. Till dess det kan visas att den tidens brobyggarkonst klarade av konstruktioner också i betydande vattendjup, får frågan hållas öppen.

Skulle man leta efter någon annan möjlig placering är det rimligaste alternativet enligt min mening en broanläggning över Mjällebäcken, vattendraget som avvattnar Ändsjön, Frösöns enda större vattensamling. Ett par indicier tycks tala för en sådan hypotes. Innan Mjällebäcken rinner ut i Storsjön passerar den i Mjälle by över kungens mark, vilken ursprungligen gränsade till Frösöns äldsta kända tingsplats, söder om Öneberget, på vilket Jämtlands enda fornborg har legat.⁴⁴ Om tingsplatsen är identisk med Jamtamot, skulle man ha ett samband mellan tinget och Frösöstenens kristningskungörelse. Detta vore inte oväntat, om man med Gerhard Hafström antog att det var vid tinget som beslutet togs att en bygd skulle övergå till kristendomen.⁴⁵ Denna hypotes har dock kritiserats och behöver inte vara tillämplig på jämtländska förhållanden.⁴⁶ Man måste vidare påpeka, och det kan vara ett avgörande faktum, att Frösöstenen inte bara omnämner vem som har låtit göra bron utan även vem som utförde själva arbetet. Hade inskriften bara nämnt Östmans roll som "brobeställare" hade frågan varit öppen, men eftersom en ende man,

⁴² ROESDAHL 1990 s. 26.

⁴³ LINDSTRÖM 1958 s. 78.

⁴⁴ HEMMENDORFF 1991.

⁴⁵ HAFSTRÖM 1970 s. 20 f.

⁴⁶ Jfr BRINK 1990 s. 43 med litt.

Åsbjörn, utpekas som den som har utfört själva arbetet kan det knappast handla om ett brobygge av den storlek som en dragning över Östersundet skulle betyda. För att förtydliga min tankegång ytterligare: generellt sett betyder inte en uppgift om att "X gjorde bron" nödvändigtvis att just X själv utförde arbetet. I Frösöstenens fall kan vi dock anta att Åsbjörn själv gjorde jobbet, eftersom beställningen kom från någon annan, som troligen hade en högre rang. En broanläggning över Östersundet skulle vara ett företag i stil med kung Haralds bro över sankmarken Ravning Enge (se ovan) och skulle kräva stora resurser i både tid, material och arbetare. En person utförde inte en sådan uppgift ensam, och var många involverade borde inte bara Åsbjörn omnämnas, i synnerhet inte eftersom han bevisligen inte hade beordrat arbetet.⁴⁷ En mindre bro över Mjällebäcken borde dock vara inom en persons förmåga att utföra. Att även det obetydligare brobygget vore önskvärt, borde framgå av att Mjällebäcken genomrinner hela tingsområdet och att man därför säkert passerade den ofta, inte minst när tinget var samlat.

Hur som helst, om Frösöstenen ursprungligen har stått vid Mjällebäcken, det närmaste vattendraget från Östersundet räknat, skulle en förflyttning till sundet inbegripa ett avstånd på två kilometer, en inte alltför avskräckande distans. I vilket fall som helst är det av stor vikt att komma ihåg att stenen stått vid själva broanläggningen, inskriften talar nämligen om "denna bro"! Hypotesen att stenen flyttats från Mjälle till Östersundet är inte orimlig, även om den metodiskt sett är svagare än att räkna med en ursprunglig placering på stenens enda kända plats. När tinget och kungsgården senast 1480 kom att flyttas till "Sproteid", skulle det vara naturligt att runstenen gavs en placering där den kom i blickfånget, nämligen Frösöns kommunikationsmässigt viktigaste punkt, Östersundet. Till dess att en vikingatida bro kan konstateras över sundet, vilket måste vara möjligt att göra arkeologiskt sett,⁴⁸ bör möjligheten att Frösöstenen är flyttad till sin nu-

⁴⁷ Jag vill åter igen understryka att det är unikt att både beställaren och själva brobyggaren omnämns i en runinskrift.

⁴⁸ Uppgiften om att man även i våra dagar kan se spår av en bro på Östersundets botten (muntlig uppgift av Ove Hemmendorff, Östersund, den 8/6 1994) behöver inte röra en vikingatida anläggning, utan lämningar av 1700-talsbron. Saken borde kunna avgöras genom dendrodatering av eventuella fynd av det trävirke som måste ha in-

varande plats hållas öppen. Det är en fråga av största intresse och principiella vikt att ta reda på var Östmans bro har legat. Kunde man avgöra om han lät bygga sin bro över Östersundet eller Mjällebäcken skulle det säga mycket både om Östman och om hans ställning i Jämtland och dessutom belysa hans eventuella betydelse i kristningsprocessen.

Litteratur

AHNLUND, NILS

1947 "Kring Frösöstenens personnamn", *Festskrift till Iwan Wikström på hans 60-årsdag den 19 september 1947*. Lund.

BRINK, STEFAN

1990 *Sockenbildning och sockennamn. Studier i äldre territoriell indelning i Norden*. (Acta academiae regiae Gustavi Adolphi 57.) Uppsala.

FESTIN, ERIC

1944 "Runstenen på Frösön", *Jämten* 38.

VON FRIESEN, OTTO

1928 *Runorna i Sverige. En kortfattad översikt*. 3 uppl. (Föreningen Urdskrifter 4.) Uppsala.

GRÄSLUND, ANNE-SOFIE

1988-89 "'Gud hjälpe nu väl hennes själ'. Om runstenskvinnor, deras roll vid kristnandet och deras plats i familj och samhälle", *Tor* 22.

1992 "Runstenar – om ornamentik och datering II", *Tor* 24.

HAFSTRÖM, GERHARD

1970 *Land och lag*. 4 uppl. (Det levande förflutna. Svenska Historiska föreningens Folkskrifter 17.) Stockholm.

gått i brons stenistor. För övrigt är det hypotetiskt möjligt att räkna med bro både över Östersundet och Mjällebäcken under vikingatiden. Frösöstenen skulle i ett sådant läge ändå troligen ha varit rest vid den senare platsen. Jag efterlyser en undersökning av Mjällebäcken i syfte att fastställa om någon lämplig placering och några eventuella spår av en bro står att finna.

HEMMENDORFF, OVE

1991 "Om fornborg, ting och kungsgård i sjukhusområdet", *Frösökrönikan* 1.

JOHNSEN, INGRID SANNESS

1968 *Stuttruner i vikingtidens innskrifter*. Oslo.

LAGMAN, SVANTE

1989 "Till försvar för runristarnas ortografi", *Projektet De vikingatida runinskrifternas kronologi. En presentation och några forskningsresultat*. (Runrön 1.) Uppsala.

LINDSTRÖM, AKSEL

1958 "'Denna bro'", *Jämten* 52.

LÜCKE, BERND

Ms "Yttergårde- och Väsbystenen och Knut den store. En kritisk studie i dateringen av det svenska runstensmaterialet med hjälp av 'Knutstenarna' U 194 och U 334", manuskript hos författaren.

NYIR

Norges innskrifter med de yngre runer. 1-5. (Norsk historisk kjeldeskrift-institutt. Norges indskrifter indtil reformationen 2.) Oslo 1941-60.

PALM, RUNE

1992 *Runor och regionalitet. Studier av variation i de nordiska minneskrifterna*. (Runrön 7.) Uppsala.

PETERSON, LENA

1985 "Trjónn", *Tre kulturer. Medlemsbok för Johan Nordlander-sällskapet* 2.

1991 "Gæra bro fyrir sial. En semantisk studie över en runstensfras", *Heidersskrift til Nils Hallan på 65-årsdagen 13. desember 1991*. Oslo.

ROESDAHL, ELSE

1990 "At bygge bro – om det ældste brobyggeri i Norden", *Gulnares Hus. En gave til Hendes Majestæt Dronning Margrethe den Anden på fødseldagen, den 16. april 1990*. Red. A. Bistrup & al. København.

SMPs

Arkivet för ordbok över Sveriges medeltida personnamn, Uppsala.

SRI

Sveriges runinskrifter. Utg. av Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien. 1-. Stockholm 1900 ff.

THOMPSON, CLAIBORNE W.

1975 *Studies in Upplandic Runography*. Austin-London.

WESSÉN, ELIAS

1968 *Svensk språkhistoria 1. Ljudlära och ordböjningslära*. 8 uppl. Stockholm.

WILLIAMS, HENRIK

1990 *Åsrunan. Användning och ljudvärde i runsvenska steninskrifter*. (Runrön 3.) Uppsala.

ÅHLÉN, MARIT

1988 *Frösöstenen*. (Sevärdheter i Jämtland-Härjedalen.) [Östersund].

Summary

The Jämtlandic dialect on the runestone on Frösön and Östman's bridge

By Henrik Williams

The runestone on Frösön stands close to the narrow sound of Östersundet. The Frösö stone is the only Viking Age stone in Jämtland, and the furthest north of all the runestones in present-day Sweden. It bears a remarkable inscription: "Austmaðr, the son of Guðfastr, caused this stone to be erected and this bridge to be built, and he caused Jämtland to become Christian. Ásbjörn made the bridge. Trjónn and Stæinn inscribed these runes."

In the first part of this article, the author supports previous scholars who have placed the Frösö stone within the Runic Swedish tradition; the runestone has little or nothing in common with Norwegian Runic practices, although these are geographically less distant. As has also been stated earlier, the personal names of the Frösön inscription, especially *Trjónn*, point

specifically to Jämtland. The author attempts to show that the name *Trjónn* not only occurs exclusively in Jämtland but also evidences a specific development of the original cluster consonant + *eu + r to *ið*, instead of the development to *ȳ* in contemporary Upplandic inscriptions. Together with the representation of nasalized vowels, this trait indicates that the Frösö inscription represents a Jämtlandic variation within mainstream Runic Swedish and its traditions.

The second part of the article is devoted to a discussion of *where* the bridge mentioned in the inscription was constructed. A bridge across Östersundet would entail the crossing of a 200-metre-wide and sometimes more than 6-metre-deep body of water. The 700 meter long bridge over Ravning Enge in Denmark, probably commissioned by king Haraldr in 971, may be a parallel, but it was built in a swamp rather than over open water. The author suggests that the bridge might have been constructed over Mjällebäcken, a brook between the Ändsjön lake on Frösön and the great Storsjön lake surrounding the island. Mjällebäcken passes through Mjälle, the site where the first known *thing* and the royal estate on Frösön were located. The fact that only one person is said to have "made" the bridge, according to the inscription on the Frösön stone, indicates the building of a smaller bridge, such as one over Mjällebäcken, rather than a magnificent construction necessary over Östersundet. Only further archaeological studies can solve the problem.